

Autor se, dakle, bavi samo jednom vrstom pljačkaša koje javnost ne doživljava kao obične kriminalce, istražujući oblike individualne (ili manjinske) pobune unutar seljačke zajednice. Vrhunac socijalnog banditstva dogodio se u prekapitalističkim ruralnim društvima u kojima se seljak, koji se odhrvao poslušnosti prema vladajućoj klasi i oslobodio pasivne svakodnevnice, okrenuo banditstvu. Riječ je o seljacima odmetnicima koje njihova država ili vlastelin smatraju otpadnicima, ali koji ostaju unutar zajednice koja ih cijeni, podržava i pomaže jer ih smatra junacima-osvetnicima, borcima za pravdu, a ponekad čak i vođama pokreta oslobođenja. Upravo je taj odnos običnog seljaka i seljaka buntovnika, odmetnika, pljačkaša ono što čini socijalno banditstvo specifičnim, pri čemu ne treba zaboraviti da je u praksi teško odrediti jasnu razliku između socijalnog i običnog bandita, jer će pojedinac često unutar svoje zajednice funkcionirati kao socijalni bandit (bandit s "uvjerenjem") dok će se izvan nje ponašati kao "obični" razbojnik.

Luka ŠEŠO

Ivana Maček je švedska antropologinja, no odrasla je i školovala se u Zagrebu. Njezina disertacija "Rat iznutra: Svakodnevni život u Sarajevu pod opsadom" jedna je od malobrojnih knjiga objavljenih u ediciji Studija iz kulturne antropologije Sveučilišta u Uppsali koje govore o Europi. Kulturno kompetentna onako kako to antropolog iz sredina daljih od nekadašnje Jugoslavije vjerojatno ne može biti, autorica iz pozicije "bliskog outsidera" problematizira i kontekstualnu uvjetovanost poimanja "antropologije kod kuće".

Ivana Maček, War Within, Everyday Life in Sarajevo under Siege, Uppsala University, Uppsala 2000., 313 str. (Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Cultural Anthropology; 29)

Kao i za brojne druge antropologe i etnologe koji su pisali o ratovima iz civilne (u primjeru Sarajeva nikako i pozadinske!) perspektive, i autoričina temeljna motivacija bila je oteći zaboravu iskustva onih koji su u Sarajevu ostali, prenijeti njihova mišljenja izrečena njihovim vlastitim riječima, te pokazati kako su ta mišljenja uvjetovana oružanim nasiljem. Pritom je njezina knjiga jedna od rijetkih temeljenih na istraživanju doslovno usred ratne opasnosti. Tijekom ukupno šest mjeseci provedenih u Sarajevu, u razdoblju od 1994. do 1996., snimila je šezdesetak intervjua, strahovala, nadala se i dijelila uvjete života sa svojim u ratu stečenim prijateljima, slušala, promatrala, uočavala, fotografirala, te zamalo poginula od snajperskog hica.

Boravcima u opkoljenom Sarajevu osigurala je ne samo posebnu vrsnoću komunikacije s ljudima s kojima je razgovarala, nego i u osobnom iskustvu utemeljeno razumijevanje njihovih egzistencijalnih i konceptualnih preokupacija. To je posebno jasno u poglavljima o svakodnevnom životu pod opsadom, koja govore o aktivnoj borbi protiv rasapa mirnodopskog smisla pomoću umjetnosti i održanja urbanih navika, te o strategijama suočavanja sa smrću — od neobaziranja, "navikavanja", otkrivanja vjere i predaje sudbini, do sarajevskog (u ratu, naravno, crnog) humora. Ta poglavlja potvrđuju univerzalnost ljudskog nepristajanja na poniženje ulogom žrtve, koje naglašavaju i istraživači ratnih iskustava civila u drugim dijelovima svijeta, uključujući i hrvatske etnologe.

Pišući o strategijama svakodnevnog života u uvjetima u kojima se ljudska energija i kreativnost uglavnom troši na zadovoljavanje temeljnih prehrambenih i higijenskih potreba, Ivana Maček govori o ratnim okolnostima mijenjanom emskom konceptu normalnosti (*negotiating normality*) i o *imitaciji života* kao rezultatu. Tako su naime svoje bivanje pod opsadom imenovali neki Sarajlijci. Ipak, i takvim su, na svekolike minimume

reduciranim životom, održali ne samo vlastiti dignitet nego i vrednovanja, običaje i norme ponašanja koje su omogućile sociokulturni kontinuitet predratne normalnosti i nakon rata.

Relativiziranje određenja normalnosti u ratnim okolnostima analizirano je i u opsežnom poglavlju o promjenama društvenih odnosa, koje, između ostalog, nizom citata problematizira ratno poimanje i praksu solidarnosti, moralne aspekte napuštanja grada, zdvojnost izbjegličkih perspektiva, brigu za djecu, iskustva razdvojenih obitelji, značenje *komšiluka*, prijateljstva i *sarajevskog duha*.

Autorica ne poriče nacionalizam u Sarajevu, no minuciozno opisuje i objašnjava promjene identifikacijskih prioriteta izazvane nasilnom promjenom egzistencijalnih uvjeta, strahom i smrću bližnjih. U dva poglavlja posvećena "utjelovljenju nacije" iscrpno ocrtava povijesni kontekst etnoreligijskih tradicija i analizira sve tri nacionalne perspektive, ratom nametnute kao relevantne jedinice analize. Domaćem će čitatelju pritom i bez njezina objašnjenja biti jasno zašto nije mogla dati i etnografsku sliku sa srpske strane opsade. Nasuprot pojednostavljenom dihotomiziranju "nacionalista" i "antinacionalista", te "pravih" i "lažnih" vjernika, etnografija Ivane Maček pruža složenu sliku nacionalnih i vjerskih identifikacijskih procesa u Sarajevu. Pokazuje da su identifikacijski procesi, u radu suprotstavljeni koncepciji identiteta kao esencijalne kategorije, prije svega bili utemeljeni u raznolikim posrednim i neposrednim ratnim iskustvima — od glasina, straha od neizvjesnosti i dnevnog suočavanja s mogućnošću besmislene smrti, do vijesti o oružanim sukobima u drugim dijelovima zemlje i činjenice da je raspolaganje humanitarnom pomoći u Sarajevu pridonijelo etničkom (samo)razlikovanju i distanciranju ljudi koji su svojim ostankom u gradu iz dana u dan dokazivali da žele održati njegovu multietničnost. Ovisno o kontekstu, identifikacije su bile moguće u svim dijelovima spektra, od uzimanja u obzir isključivo osobnih i moralnih kvaliteta, kad se prosuđivalo bliske poznanike, do generaliziranja netrpeljivosti spram etničke skupine napadača i prihvaćanja ideoloških formulacija "svojih" političkih vođa i stranih donatora pomoći, koji su, inzistirajući na "etničkom principu", sustavno učvršćivali unutarnje podjele Bosne i Hercegovine.

Čitatelju neiniciranom u ratnu problematiku opiranje nacionalističkom reduciranju sebe i drugih na "pripadnike etničke skupine", kojemu je autorica bila svjedokinjom u Sarajevu, može se na prvi pogled učiniti paradoksalnim. Njezina knjiga, međutim, donosi etnografski izvrsno utemeljen uvid u pogrešnost diskursa o ratu u Bosni i Hercegovini kao rezultatu stereotipne vjekovne međuetničke mržnje primjerene "neciviliziranom" Balkanu. No, nakon niza iskustava u kojima je "preživljavanje, vjeru i nacionalnost bilo teško razdvojiti" (str. 191), ništa u Sarajevu nije ostalo isto. U kontekstu krajnjeg osiromašenja, umora, nepovjerenja, moralne indignacije, nenadoknadivih gubitaka, frustracije zbog relativnosti pravde i iskustva vlastite marginalnosti u međunarodnom poretku, autorica zaključuje da samo osmišljena politika može pokušati obnoviti duh zajedništva različitosti. Pritom ona upravo u *sarajevskom identitetu* vidi potencijal takve obnove; već u ratu je naime uočena prisutnost "četvrte nacije" — *Sarajlija*. No, kao što je knjiga Ivane Maček posvećena isključivo iskustvima i identifikacijama ljudi u Sarajevu, tako je i u njoj utemeljena mogućnost optimizma oko poslijeratnih iskustava i identifikacija ograničena na taj grad. Pritom je ratnim migracijama izazvana ruralizacija grada izvor trajnih frustracija i novih percepcija različitosti nasuprot ratnoj jednakosti ljudi pod opsadom.

Knjiga se sastoji od pet duljih etnografskih i četiri kratka teorijsko-analitička poglavlja. S obzirom na žanr doktorske disertacije, začuđuje škrtost uvida u antropološku literaturu o ratu, koja uključuje radove koji objašnjavaju zašto do nasilja dolazi, kako se ono koristi, te kako je doživljavano "iznutra", iz pozicije žrtve. Autorica objašnjava svoje priklanjanje *etnografskoj perspektivi* kao jedinom relevantnom antropološkom pristupu *doživljenom iskustvu* nasilja. To je naime perspektiva koja dopušta analitičko

povezivanje biografije, povijesti i društvenog iskustva. Upućuje napose na zbornik *Paths to Dominance, Resistance and Terror*, koji su 1992. uredile Carolyn Nordstrom i JoAnn Martin, te na knjigu Ellaine Scarry, *Body in Pain: Making and Unmaking the World* (1985). Potonja se knjiga, posvećena razgradnji svijeta nametanjem tjelesne boli torturom koju je nemoguće izraziti izvan tijela samog, pokazala ključnom terorijskom inspiracijom antropološke interpretacije iskustava ljudi čiji su "normalni", mirnodopski životi nasilno prekinuti ratom i koji su zbog toga prisiljeni iznalaziti načine rekonstrukcije smisla i modusa svojeg društvenog postojanja — "pregovarati o normalnosti" rata. Njihovu perspektivu Ivana Maček naziva "dezerterskom", nasuprot "civilnoj" perspektivi ljudi koji rat nisu iskusili i koji ga vide samo kao radikalni prekid normalnosti, te nasuprot "vojničkoj" perspektivi iz koje je rat društvena pojava određena legitimnim ciljevima, pravilima i sredstvima (str. 239-240). Iako je njezino razlikovanje ovih perspektiva vrijedno, "dezertstvo" iz civilnog odricanja normalnosti nasilju i njegova vojnog korištenja bi možda bilo jasnije određivo nekim drugim terminom. Ovaj naime u svakodnevnu govoru implicira kukavičluk, što je upravo suprotno opisima izdržljivosti, snage, kreativnosti, čovječnosti i moralne superiornosti napadačima, kojima ova knjiga obiluje i zbog kojih će je mnogi čitatelj zaklopiti s osjećajem dubokog poštivanja spram ljudi o kojima autorica piše.

Iako svedene gotovo na signal prepoznavanja upućenom čitatelju, spomenute teorijske postavke organiziraju knjigu. S obzirom na tematiku kojom se bavi, ne čudi da je autorica važnijim smatrala progovoriti o iskustvima rata iz središta stradanja na način koji čitateljima, koji ne dijele to iskustvo, pomaže ne samo da ih zamisle nego i da neke njihove implikacije razumiju. Time se može objasniti i neupuštanje u usporedbe s etnografskim uvidima u iste teme u drugim prostorima, kakvima obiluje antropološka literatura o iskustvima rata, pa i ona na koju se poziva u uvodu. Strogo zadržavanje na materijalu prikupljenim vlastitim terenskim radom je, dakako, legitiman izbor. Uostalom, etnografski uvidi koji ovu knjigu čine jedinstvenom, iznimno su bogati i količinom i značenjima.

S nekima od njih čitatelji *Narodne umjetnosti* već su se sreli, iako, kako autorica napominje u predgovoru knjizi, "istraživanje o Bosni nije bilo popularno u Zagrebu" kad je započinjala svoj rad. Naime, članak Ivane Maček o životu u opkoljenom Sarajevu objavljen 1997. u broju 34/1 ovoga časopisa.

Maja POVRZANOVIĆ FRYKMAN

Dominacija oružanog nasilja unutar globalno sve rasprostranjenijih ratnih, gerilskih i terorističkih djelovanja, pa i različitih civilnih (ekoloških, antiglobalizacijskih) protesta, ne samo u zemljama *trećega svijeta*, potaknula je znanstvenike društveno-humanističkog usmjerenja da iznova istražuju rat i mir kao fundamentalne društvene fenomene. Pritom su se interdisciplinarni pristupi i rodna perspektiva pokazali najzahvalnijima i za dijakronijski i sinkronijski pregled različitih tradicija i transkulturalnih iskustava. Na brojne akademske kolegije, znanstvene skupove i zbornike o rodu i ratu — među kojima dominiraju oni koje su osmislile i predvodile predstavnice ženskih i rodnih studija — brzo su reagirali politolozi, vojni analitičari i povjesničari. Jednu od takvih reakcija predstavlja i ova knjiga Joshue S. Goldsteina — američkog profesora međunarodnih odnosa iz Washingtona — koja je, međutim, plod pozitivnog trenda transdisciplinarnosti, brze razmjene informacija i istraživačko-

Goldstein, Joshua S., War and Gender, How Gender Shapes the War System and Vice Versa, Cambridge University Press, Cambridge 2001., 523 str.